

A Monomakhos-korona és I. András koronázása

Jelige: „Esto dominus fratrum tuorum”

Tartalom

Bevezetés.....	3
A lelet	4
A korona körüli viták	8
A korona és I. András koronázása.....	18
A megtalálás helye.....	18
A korona mint női diadém	22
Az Egbert-ordó alkalmazása Magyarországon.....	25
Összegzés	33
Bibliográfia.....	34

Bevezetés

A Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményének egyik legértékesebb darabja a 19. században Nyitra környékén talált, Monomakhos-korona néven ismert leletegyüttes, melyet hét, felül félkörívesen záródó hosszúkás aranylemez, két apostolokat ábrázoló zománcmedalion, valamint egy négyszög alakú drágakőfoglaló alkot. A három középső lemez a 11. század közepén Bizáncban uralkodó császári hármastagjait, nevezetesen IX. Konstantinos Monomakhos császárt, feleséget, Zoét, illetve annak nővérét, Theodórárt jelenítik meg. A további lemezek egy fehér, illetve egy zöld ruhás táncosnő, valamint az „Igazság” és az „Alázat” erényeinek allegorikus ábrázolását láthatjuk. A kerek zománclemezek Szent Péter és Szent András apostolok képeivel találkozhatunk. Mindezek mellett létezik még egy harmadik táncosnőt ábrázoló lemez is, amely a londoni Victoria and Albert Múzeumban volt kiállítva évtizedeken keresztül és sokáig vitatott volt a Monomakhos-korona lemezeivel való kapcsolata.

A korona egyedi mivoltának eredményeképpen rendkívül nagy forrásértékkel bír mind a művészettörténet, mind a korabeli uralkodói reprezentáció kutatásának tekintetében. Jelentőségének megfelelően, főként Ipolyi Arnold, illetve Franz Bock révén, már közvetlenül a megtalálását követő években a történeti vizsgálódások középpontjába került, majd 1937-ben Bárányné Oberschall Magda kutatói tevékenységének eredményeképpen megszületett az első olyan munka is, mely monografikus igénnyel tárgyalja a lelet által felvetett problémákat.¹ Mindazonáltal a bizánci fejdísz azóta is élénk vitákat generál mind a hazai, mind a nemzetközi szakirodalomban.

Dolgozatom első részében, főként Bárányné munkájára támaszkodva, részletesen bemutatom az egyes lemezeket, majd ismertetem a diadém körül az elmúlt évszázadban kibontakozott vitás kérdéseket. Kiemelten foglalkozom azzal, a hazai történetírásban hosszú ideje létező elmélettel, mely szerint a Monomakhos-koronát IX. Konstantinos bizánci császár küldte I. András magyar királynak, akit aztán ezzel koronázhattak meg 1047-ben. A második részben, elsősorban a vonatkozó szakirodalom áttekintésével, azt vizsgálom, hogy ezen elképzelés mennyiben tartható a korona lemezeinek megtalálási körülményeinek, rekonstrukciójának, illetve a 11. századi magyar királykoronázásokra vonatkozó forrásaink tükrében.

¹ Bárányné Oberschall Magda: Konstantinos Monomakhos császár koronája. (Archaeologica Hungarica 22.) Bp. 1937. (A továbbiakban: Bárányné, 1937.)

A lelet

A lelet megtalálásának körülményeire a múzeum érkezési naplójának bejegyzéseiből következtethetünk. Eszerint a lemezeket 1860-ban találták meg szántás közben, a ma már Szlovákiához tartozó Nyitraivánkán, azon belül is egy helyi földbirtokos, a Huszár János tulajdonában lévő Bucsány-dűlőn. A Nemzeti Múzeum több részletben tudta megvásárolni a lelet darabjait, így végül 1870. február 9-én sikerült az akkor még hiányzó részeket is megszerezni egy Markovits Tivadar nevű kereskedőtől.²

A lelet egyes darabjainak vizsgálatával megállapítható, hogy a lemezek elkészítésének módját tekintve kétféle technikával állunk szemben. A császári hármast, a táncosnőket és az erények lemezeit a 11-12. században a bizánci ötvösműhelyekben gyakorta használatos úgynevezett mélyített rekeszzománc technikával készítették.³ Hasonló, de mégis eltérő módszerrel találkozhatunk a medalionok esetében. Az itt alkalmazott dupla lemezes mélyített zománc technika általában a kis felületű medalionokra volt jellemző a korszakban.⁴

A Konstantinos Monomakhos császárt ábrázoló lemez (1. kép) 11,5 cm magas és 5 cm széles. A császár az arany háttér előtt egy zöld párnán vagy zsámolyon áll ünnepi viseletben, amely perzsa, római, illetve hellenisztikus elemeket egyesít magában. A ruha díszítésén görög hatás érződik, hiszen a tunika mintázatát adó motívumok (kisméretű, arany színű szív alakú levelek és fehér gyöngyszemek) illetve a gammadionszegély az alexandriai selyemszövészetén keresztül jutottak el Bizáncba.⁵ A meghosszabbított ujj azonban már perzsa hatást mutat.⁶ A császár széles arany

1. kép: IX. Konstantinos Monomakhos lemeze

² Bárányné, 1937. 5.

³ Bárányné, 1937. 6-7.

⁴ Bárányné, 1937. 10.

⁵ Bárányné, 1937. 15-17.

⁶ Bárányné, 1937. 24.

gallért, maniakiont visel, mely téglalakú, ovális és kerek, kék és zöld színű drágakövekkel díszes. A maniakionhoz elől lelógó széles szövet-sáv csatlakozik, mely a derékon övet alkot, majd az uralkodó bal kezén átvetve lelóg. Ez a ruhadarab a loron, amely a korban basileus ünnepi viseletének állandó részét képezte.⁷ Lábán piros sarut, campagust visel mely felett kövekkel kirakott szár látszik. A smaragdzöldszínű párna aranszegélyén kék és zöld színű drágakövek láthatók. Jobb kezében a császári zászlót, a labarumot, míg a balban egy piros szalaggal átkötött fehér irattekeresztet tart.

Külső megjelenését tekintve IX. Konstantinost fekete hajjal, körszakállal és bajusszal ábrázolták. Szemei balra tekintenek. Az arc semmiféle egyedi vonást nem jelenít meg, de erős hasonlóságot mutat a korabeli Pantokrátor-ábrázolásokkal, melynek magyarázata, hogy a császárt, mint az isteni hatalom földi megtestesülését kívánták bemutatni.⁸ Fején piros szegélyű arany koronát visel, melyről két oldalt négy-négy kerek, valamint egy-egy csepp alakú szemből álló csüngő lóg le. A császár fejét zöld nimbusz övezi. Az uralkodó alakjától két oldalra kettős oszlopban kékszerű szőlőinda tekereg melyeken szimmetrikus elrendezésben három-három, díszes tollazatú madár látható. Magát a császár személyét az indák felett két oldalt olvasható görög nyelvű felirat egyértelműen azonosítja: „Konstantin a rómaiak császára, a Monomakhos”.

A Theodórát ábrázoló lemez (2. kép) 10,7 cm magas és 4,8 cm széles. A császárnő az uralkodóhoz hasonlóan egy párnán áll és hosszú sötétkék köntösének díszítése is megegyezik Konstantinos tunikájáéval. Szintén megfigyelhető rajta a campagus, a maniakion és a loron. Utóbbi azonban egy pajzs alakú ruhaszárnyban, úgynevezett thorakionban végződik az alak bal oldalán.⁹ Szintén eltérés az előzőekben bemutatott

2. kép: Theodóra császárnő lemeze

⁷ Bárányné, 1937. 19.

⁸ Bárányné, 1937. 27.

⁹ Bárányné, 1937. 22-24.

császári díszviselethez képest a jobb karról hosszan lecsüngő rész. A császáréval azonos típusú koronát visel annyi eltéréssel, hogy a fejdísz ábrázolásának felső vonala szaggatott. Az uralkodónő szemei jobb oldalra, a basileusra néznek. Az arcon ebben az esetben sem fedezhetünk fel egyénítő vonásokat. Az alak háttérében a már korábban megismert indás, madaras mintázat figyelhető meg. A képen látható személyt ezúttal is azonosítja a felirat, melyen a bizánci császárnő hivatalos címzését olvashatjuk: „Theodóra a nagyon kegyes császárnő”.

Zoé császárnő lemeze (3. kép) szinte mindenben szimmetrikus mása az előbbinek. Eltérés mindössze a koronákat díszítő drágakövek és a háttérben látható madarak tollazatának színeiben van. Az arctípust tekintve is teljesen azonos a két testvér ábrázolása. A lemezen látható felirat: „Zoé a nagyon kegyes császárnő”.

A fehér tunikás táncosnő (4. kép) lemezének magassága 10 cm, míg szélessége 4,5 cm. A táncosnő jobb lábával előrelép, a balt térdben meghajlítva erősen felhúzza, két kezével egy fátyolt a feje felett lobogtat. Felső teste és feje kissé balra hajlik, tekintete balra néz. Rövid, fehér ruhát visel kék szoknyával és saruval. Általános vonásokat viselő arcát kék nimbusz övezi, a háttérben pedig az ismert indák és madarak láthatók.

A zöld tunikás táncosnő lemezének méretei szinte teljesen azonosak a másik táncosnő lemezénél feltüntetetttel. Az alak alsó testének tartása megegyezik a fehér tunikás táncosnőével, ugyanígy a felső testtartása is, de tükörképben, úgy hogy a két nő felső teste és feje egymás felé hajlik. Zöld tunikát visel, de szoknyája és saruja megegyezik a másik táncosnőével.

3. kép: Zoé császárnő lemeze

4. kép: A fehér tunikás táncosnő lemeze

A fejtípus is azonos azzal a különbséggel, hogy a szemek jobbra tekintenek illetve a nimbusz zöldszínű.

A két erénymegszemélyesítést ábrázoló lemez mind méretében, mind alakjában megegyezik egymással. 8,7 cm magas, 4,2 cm széles hosszúkás, felülvált aranylemezekről beszélünk ez esetben. A lemezeken ábrázolt alakok háttérét két-két ciprusfa alkotja, lombjain színes tollazatú madarakkal. Az ilyesféle allegorikus alakok uralkodói környezetben való szerepeltetése előszeretettel alkalmazott eszköze volt a császári reprezentációnak.¹⁰

Az „Igazságot” (5. kép) egy fejét jobbra döntő, álló nőalak jelképezi, amely jobbkarját felemelve, kinyújtott mutatóujjával a szájára mutat. Bal kezében egy fehér keresztet tart deréktájon. Piros színű, arany szív alakú levelekkel díszített hosszú ujjú ruhát, alatta kék szoknyát, míg a lábán zöld sarut visel. Az arctípus azonos a táncosnőknél megfigyelttel. A szemek a többi alakéhoz hasonlóan ezúttal is a császár felé néznek. Fejének háttérében kék nimbusz tűnik elő.

5. kép: Az Igazság lemeze

Az „Alázatot” (6. kép) megtestesítő nőalak karjait a mellkasa előtt keresztbe fonja, míg fejét balra hajtja. Az általa viselt ruhadarabok csak színükben és mintázatukban térnek el az előbbieken ismertetettektől. A zöld nimbusz által övezett arc megegyezik az „Igazságéval” és a táncosnőkével, szemei balra néznek.

6. kép: Az Alázat lemeze

Szent Péter medalionja 3 cm átmérőjű korong, melynek közepén rekeszzománcban látható az apostol mellképe. Dús, ősz színt jelző¹¹ világoskék hajjal, szakállal és bajusszal valamint zöld nimbuszsal van ábrázolva. Vörös, bő ráncú tunikát visel csillag alakú nyakkivágással. Jobb kezét a Krisztus nevét jelző görög áldásra emeli,¹² míg baljában fehér irattekercset tart.

Szent András szintén zöld nimbuszsal és dús, ősz arcszőrzettel van ábrázolva. Eltérés figyelhető meg azonban a szakáll és a haj formájában is, ugyanis Szent András szakállja Szent Péterével szemben négy tincsbe van fonva. A feje tetején

¹⁰ Bárányiné, 1937. 31-32.

¹¹ Bárányiné, 1937. 10.

¹² Bárányiné, 1937. 10.

kis, félhold alakú hajtincs, homlokán pedig egy fürt figyelhető meg. Arctípusa, ruházata illetve kéztartása azonban megegyezik a másik apostolábrázolásnál már részletezettekkel.

A korona körüli viták

A Monomakhos-korona, 1860-as évekbeli megtalálását követően, számos megoldandó probléma elé állította úgy a magyar, mint a nemzetközi történelemtudományt. Az elsődleges feladat a zománclapok készítési idejének meghatározása volt, és szintén kézenfekvő kérdés volt annak meghatározása, hogy hol, kinek a megrendelésére és milyen céllal készítették a koronát. A fejdísz motívumainak szimbolikájának vizsgálata során problémaként jelentkezett a táncosnők jelenléte, melyek profán személyiségükből fakadóan látszólag nehezen illettek a vallásos, uralkodói környezetbe.¹³ Sokáig tisztázatlan volt továbbá az is, hogy a korábban már említett, Londonban kiállított, harmadik táncosnőt ábrázoló lemez valódi-e, és amennyiben igen, akkor milyen kapcsolatban áll a Nyitraivánkán előkerült lemezekkel. Az eredetiség kérdése természetesen a lelet teljes egészére is vonatkozik, hiszen a múlt század utolsó évtizedeiben felmerült a 19. századi hamisítás lehetősége is. Vitatott továbbá a korona rekonstrukciójának módja és ezáltal az uralkodói reprezentációban betöltött tényleges szerepe. A Monomakhos-korona igazi rejtélye – legalábbis a hazai történetírás szempontjából – azonban az, hogy mikor és hogyan kerültek a lemezek a Magyar Királyság területére. A továbbiakban az eddig felsorolt kérdések részletesebb bemutatásával fogunk foglalkozni.

Az egyes lemezeken olvasható görög nyelvű feliratok egyértelműen meghatározzák a rajtuk ábrázolt személyeket. Ezáltal könnyedén meghatározhatóvá válik a korona készítésének ideje is. Tudjuk ugyanis azt, hogy a korona központi alakjának számító IX. Konstantinos Monomakhos császár 1042. június 12-én lépett trónra Bizáncban azt követően, hogy feleségül vette VIII. Konstantinos lányát, Zoé császárnőt, aki az esküvőt megelőzően nővérével, Theodórával együtt uralkodott. Ettől kezdve pedig már hárman álltak a birodalom élén egészen Zoé 1050-ben bekövetkezett haláláig. Monomakhosz 1055-ig ült a császári trónon, Theodóra pedig egy évvel túlélve sógorát 1056. augusztus 21-én hunyt el. Mivel azonban a korona lemezein mindhármuk ábrázolása megtalálható, kijelenthetjük, hogy a korona abban a periódusban kellett, hogy készüljön, amikor még az uralkodói hármás mindegyik tagja életben volt, vagyis 1042 és 1050 között.

¹³ Bárányné, 1937. 28.

A lelet darabjainak egymáshoz való illesztésének módja, vagyis a korona rekonstrukciója azonban már nem határozható meg hasonló könnyedséggel. A szakirodalomban számos eltérő elmélettel találkozhatunk arra vonatkozóan, hogy milyen fajtájú és milyen célzattal készített koronával állunk szemben. Sőt, az elmúlt évtizedekben megjelentek olyan elképzelések is, melyek főként írott forrásokra támaszkodva magát a korona mivoltot is megkérdőjelezik. Így felmerült többek között az övként¹⁴ vagy a bizánci uralkodók által a diadalmenetek során viselt felkardíszként való alkalmazás lehetősége is.¹⁵ Az általános vélekedés azonban mégis az, hogy a zománclemezek egy koronát alkottak, mégpedig egy olyan koronát, melyet egyértelműen viselés céljával készítettek. Bár az egyes elméletek jelentős mértékben különböznek egymástól, alapvetően azonos módszert alkalmaznak a különféle rekonstrukciós modellek megalkotásakor azáltal, hogy mindig a korszakból származó, hasonló technikával készült koronákkal történő összehasonlításból indulnak ki.

Négy olyan fejdísz ismerünk a X–XII. századból, melyeknél a formai alapelvet az íves záródású lemezek egymáshoz illesztése jelenti. Ezek közé tartozik a magyar Szent Korona alsó részét képező abroncskorona, a Corona Graeca, a német császári korona, valamint két Kijev környékéről előkerült diadém. A magyar korona alsó felét négyszög alakú zománclemezek alkotják, melyekhez felülről háromszögletű és íves lemezek alkotják. Ez utóbbiak a korona elülső részén található Pantokrátor-lemez két oldalán helyezkednek el úgy, hogy méretük a központi lemeztől távolodva arányosan csökken. Ily módon a Monomachos-koronánál is megfigyelhető lejtő záróvonal alakul ki.¹⁶ A Corona Graecával való összehasonlítás azért is kiemelt fontosságú, mert nagy valószínűséggel kijelenthető, hogy az szintén Bizáncban, a császári palota Zeuxipposz nevű szárnyában működő műhelyben készült a 11. század folyamán. Ugyanez nem mondható el sem a német, sem a két orosz fejdíszről, hiszen míg előbbi szicíliai, addig utóbbiak kijevi műhelyek darabjai. Ennek ellenére az ezekkel történő összehasonlítás szintén rendkívül fontos, ugyanis a tárgyalt koronák mindegyikén erős bizánci hatás jelenik meg, valamint nagymértékű hasonlóságot mutatnak a nyitraivánkai korona felépítésével.¹⁷

¹⁴ Kiss Etele: Új eredmények a Monomachos-korona kutatásában? *Folia Archaeologica* 46 (1997) 127. (A továbbiakban: Kiss, 1997.)

¹⁵ Timothy Dawson: The Monomachos Crown – Towards a Resolution. In: *Byzantina Symmeikta* 19 (2009) 183-193.

¹⁶ Bárányné, 1937. 32.

¹⁷ Bárányné, 1937. 32-33.

Az első komplex rekonstrukciós elképzelés Franz Bock nevéhez fűződik, aki 1867-es munkájában a német császári korona felépítéséből kiindulva tett kísérletet az egyes részek egymáshoz való illeszkedésének módjának meghatározására. Elmélete szerint a lemezek valamiféle íves fémkeretbe voltak eredetileg foglalva és az egyik medalion pedig hátul, a záródásnál helyezkedett el. Felvetette továbbá annak eshetőségét is, hogy a koronáról két oldalt egy-egy medalion csüngött le.¹⁸

Bock nyomán járt Mihalik Sándor és Kádár Zoltán is, amikor modelljeikben elveszett lemezekkel számoltak. A kutatás későbbi eredményei azonban rámutattak ezen elképzelések gyenge pontjaira. Mihalik elmélete már azon a ponton hibásnak bizonyult, hogy a koronához tartozónak tekintette a későbbiekben majd részletesebben is tárgyalt, Londonban őrzött táncosnő lemezt, amelyről kiderült, hogy valójában 20. századi hamisítvány.¹⁹

Kádár 1964-es írásában,²⁰ az Eiréné császárnő Hagia Sophiabeli portréján látható korona mintájára, egy sor elveszett lemez feltételezésével egy kétszintes női korona képét alkotta meg.²¹ A fentiekben említett két kijevei korona és a Monomakhos-korona ezekkel való összevetése azonban meggyőzően cáfolja ezt a vélekedést. Mindkét orosz diadém hét-hét íves és 1-1 a végeken elhelyezett trapézalakú aranylemezről áll, melyek mérete fokozatosan egyre kisebb lesz, ahogy haladunk két irányba a legnagyobb, középső elemtől. A lemezek hátulján pedig egy kis ráforrasztott kerítés látható lyukacsokkal, melyek arra szolgáltak, hogy valamilyen anyagot rajtuk keresztülvezve összefogják a koronát. Ez a technikai megoldás lényegében megegyezik a Monomakhos-koronán megfigyelhetővel. Amennyiben pedig elfogadjuk azt a feltevést, hogy a kijevei diadémok, illetve az általunk vizsgált lelet ugyanabba a koronátípusba tartozik, akkor kizárhatjuk mindazon rekonstrukciós kísérleteket, melyek további, elveszett lemezekkel számolnak.

Bock elképzelése szintén valószínűtlennek tűnik elsősorban amiatt, hogy az ismert kerítéses technika a jelenleg ismert leletekből kiindulva csak és kizárólag a fűzött koronákra jellemző. Továbbá az a tény is, hogy a hátoldalon lévő lyukak nincsenek egy vonalban,

¹⁸ Franz Bock: Das Ungarische Nationalmuseum. In: Mitteilungen der K.u.K. Centralkommission. Wien. 1867. 81.

¹⁹ Deér József: A magyarok Szent Koronája. (Insignia Regni Hungariae – Historia Incognita) Bp.-Máriabesenyő-Gödöllő 2005. 228. jegyzet (A továbbiakban: Deér, 2005.)

²⁰ Kádár Zoltán: Quelques observations sur la couronne de l'empereur Constantin Monomaque. In: Folia Archaeologica 16 (1964) 113-124.

²¹ Kiss, 1997. 126-127.

inkább azt valószínűsíti, hogy a lemezeket vagy keret nélkül fűzték össze valamilyen csuklószerű elemre²² vagy valamilyen puhább anyagra, textíliára varrták fel azokat²³.

A medalionok vizsgálata szintén a Bock-féle rekonstrukció ellen szól. Egyrészt ahogyan korábban már említettük, az apostolkorongok a korona lemezihez képest eltérő technikával készültek. Szintén különbséget figyelhetünk meg a rajtuk lévő feliratok tekintetében is, hiszen míg a hét íves lemez mindegyikén kék színnel történik a rajtuk szereplő alakok azonosítása, addig az apostolok neve vörössel szerepel és a betűtípus sem azonos az előbbieken megfigyelhetővel. Hiányzik továbbá hátlapjukról a ráforrasztott kerítés is, ami egyértelműen lehetetlenné teszi azt, hogy közvetlenül kapcsolódjanak a többi lemezhez. Ezzel természetesen még nem cáfoltuk meg Bock tételét, hiszen a két korong csüngőként is funkcionálhatott. Ezt az elképzelést azonban azért kell elvetnünk, mert az ily módon képzett, a korona viselőjének két oldalt a halántékára boruló kataseista – melynek egy változatát egyébként megfigyelhetjük a császár lemezén is –, kizárólag a bizánci császár által viselt koronákra, a stemmákra jellemző. A Monomakhos-korona azonban egyrészt alakja miatt semmiféleképpen sem tekinthető stemmának, továbbá az a tény, hogy magának a császárnak a képe szerepel rajta, már önmagában kizárja annak lehetőségét, hogy a fejdísz azzal a céllal készült volna, hogy azt a basileus viselje.²⁴

Ez a körülmény vezet minket tovább a megoldás felé, hiszen a bizánci uralkodó arcképe általában olyan tárgyakon jelenik meg, melyet a császár egy alattvalójának adományoz. Így kellően megalapozottá válik az az álláspont, melyet Bárányné fejtett ki, és amely szerint egy stephanossal van dolgunk. Ezt a koronátípust Bizáncban a rangban közvetlenül a császár alatt álló személyek viselték, illetve rendre ilyet küldtek a koronát kérő külföldi uralkodók számára is. A különféle fennmaradt képi ábrázolások, különösképpen a Skylitzés-krónikában fellelhető Theodóra ábrázolás révén pedig arra a megállapításra juthatunk, hogy a stephanosok ezen változata alapvetően női viselet volt.²⁵

A lemezeken ábrázolt személyek és alakok együttesét vizsgálva, első pillantásra megállapíthatjuk, hogy ez az összetétel mindenképpen magyarázatra szorul. Az császári hármas megjelenése egy koronán természetesen nem jelent nagy meglepetést, és az erénymegszemélyesítések sem idegenek az uralkodói reprezentáció eszköztárából, a két táncoló nőalak azonban látszólag elüt a vallásos környezettől.

²² Bárányné, 1937. 34.

²³ Kiss, 1997. 130.

²⁴ Bárányné, 1937. 36.

²⁵ Kiss, 1997. 130-131.

A szakirodalom már a lelet előkerülése óta igyekszik elfogadható megoldást találni erre a problémára. Bock munkájában angyalokként, míg Ipolyi Arnold nemtőként próbálta értelmezni a táncosok megjelenését. Az első komplexnek tekinthető magyarázatot Bárányné szolgáltatta, amikor rámutatott arra, hogy a táncosnők és az egyházi kontextus közötti ellentét pusztán látszólagos. Munkájában három érvet sorakoztat fel amellet, hogy a nőalakok probléma nélkül illeszkednek a basileus társaságába. Elsőként az ismert bizánci angyalábrázolásokkal párhuzamba állítva mutatja be, hogy a táncosnők fejtípusa és hajviselete megfeleltethető a korszak arkangyal képeivel. Másodsorban felhívja a figyelmet arra, hogy a táncosok ikonográfiailag az ótestamentumi kultúrkörbe sorolhatóak, ily módon pedig könnyedén összekapcsolhatóak a bibliai Dávid királynak a bizánci császári udvarban virágzó kultuszával. Vagyis szerinte a nőalakok a Dávid előtt táncoló asszonyokat hivatottak jelképezni. Végezetül az a világnézeti felfogás, mely szerint a basileus képének pusztán megjelenése bármiféle tárgyon, már önmagában elég ahhoz, hogy a kép hordozóját megszentelje, végképp minden kétséget eloszlat az azzal kapcsolatban, hogy lehet-e helyük ilyen alakoknak a császár oldalán.²⁶

Mindazonáltal nem zárható ki egyértelműen annak lehetősége sem, hogy a lemezeken eksztatikus mozdulatok közben ábrázolt nőalakok ténylegesen valamiféle, a látható kontextustól élesen eltérő, szexuális jelentést hordoznak magukban. Ezt az elméletet fejti ki a művészetnek a bizánci diplomáciában betöltött szerepéről szóló tanulmányában Robin Cormack. Írásában bemutatja, hogy bár a nemesfém alapanyag elengedhetetlen volt egy diplomáciai célzatú tárgy készítésénél, a művészeti érték minden esetben fontosabbnak bizonyult az anyaginál. Ennek magyarázata pedig az volt, hogy az egyes motívumok kölcsönös ismerete egy jelképes nyelvet teremtett, melynek révén a művészet egy rejtett kommunikációs csatornát képzett az uralkodók között. Tekintve, hogy Psellos tudósítása szerint IX. Konstantin bensőséges viszonyt ápolt az egyiptomi kalifával, fenn áll a lehetősége annak, hogy a mohamedán világban is ismert táncstílus ábrázolása, valójában a nemiség burkolt megjelenítése, valamint a keleti háremek gyönyöreinek felidézése lehetett.²⁷

A legújabb, a táncosnők jelenlétét magyarázó elmélet kísérletet tesz arra, hogy a fentebb ismertetett, egymással markáns ellentétben álló két fő elképzelésből kiindulva egy meggyőző szintézist alkosson. Eszerint a tánc egy uralkodói Adventus-szertartást jelenít meg. Erre, az

²⁶ Bárányné, 1937. 28-30.

²⁷ Robin Cormack: Művészet ez valójában? In: A bizánci diplomácia. Szerk.: Jonathan Shepard – Simon Franklin. (Varia Bizantina 11.) Bp. 2006. 311-322.

antik gyökerekkel rendelkező ünnepélyre általában akkor került sor, amikor egy város fogadta a nemrégiben jelentős hadi sikereket elérő császárt. Az ünnepély képi ábrázolásáról kitűnik, hogy a basileus előtt táncoló nők jellegzetes szereplői voltak az ilyen eseményeknek.²⁸ Tudjuk, hogy Monomakhos regnálásának idején számos alkalommal került sor ilyen Adventusra, így uralkodásának első évében, 1042-43 között három ízben is megtartották, melyek közül az elsőre éppen a Zoéval kötött házassága szolgáltatott megfelelő alkalmat. Így Cormack elméletéhez visszanyúlva, egy esküvő lehet az a mögöttes jelentéstartalom, melyet a korona képei megjeleníteni hivatottak. Ugyanakkor az Adventus és a tánc, mint hagyományos diadalmotívumok egyértelműen párhuzamba állíthatók olyan ószövetségi jelenetekkel, ahol a tánc szintén a győzelem és a siker szimbólumaként jelenik meg. Kiváló példa erre az is, hogy ezeken a bizánci diadalmeneteken rendre azok a győzelmi énekek szóltak fel, melyek Mózesnek a Vörös-tengeren való átkelését követően énekeltek az Egyiptomból megszabadult zsidók.²⁹

Többek között ezen gondolatmenet alapján válik meghatározhatóvá a korona egészének programja. Így a lemezeken ábrázolt képek egy uralkodói tükröt jelenítenek meg, melyben Monomakhos császár mint az új Nagy Konstantin jelenik meg, aki a megjelenő kardinális erények révén megfékezte a Birodalmat romba döntő káoszt, ezáltal Bizáncot és a keresztény világot újra a béke és a kulturális virágzás útjára állította. Az új rend megszületését az Édenkertet idéző indák és a Szentháromság földi tükörképét megjelenítő uralkodói hármas képe teszi teljessé. Fontos megemlíteni, hogy ez a gondolatkör egyértelműen párhuzamba állítható Európa másik császárának, III. Henriknek a politikai programjában szereplő „pax in terra” elvével, melyben szintén a belső anarchia felszámolása és az egységes birodalom helyreállításának célja fogalmazódott meg.³⁰

Mint ahogyan azt a bevezető szövegben már említettük, létezik egy nyolcadik, a Monomakhos-koronával kapcsolatba hozott íves zománclemez, melyen egy harmadik táncosnő alakja látható.

Bár tény, hogy a tárgyalt lemez figyelemreméltó hasonlóságokat mutat a korábban ismertetettekkel, hiszen mind a táncosnő ruházata, mind a nőalak fejtípusa, mind a háttér mintázata hasonló a Monomakhos-koronán láthatóakhoz, a részletes vizsgálat azonban olyan technikai és stílusbeli különbségekre mutatott rá, melyek minden kétséget kizáróan

²⁸ Kiss, 1997. 86. jegyzet

²⁹ Kiss, 1997. 155-157.

³⁰ Kiss, 1997. 155-157.

bizonyítják, hogy a harmadik táncosnő lemeze nem tartozhat a nyitraivánkai lelethez. Így míg a korona táncosnőinek lábtartása egyértelműen görög motívum, melyet gyakran alkalmaztak a 10-11. századi bizánci művészetben,³¹ addig a londoni lemezen ábrázolt mozdulat teljesen ismeretlen a korszakból fennmaradt alkotásokon, ezért erős a gyanú, hogy egy modernkori kitalációval van dolgunk. Emellett eltérés figyelhető meg a vonalvezetés tekintetében illetve hibákat fedezhetünk fel a háttérben látható madarak szárnyainak ábrázolásán is.³²

A lemez készítési technikája annyiban ugyan azonos a budapestiekével, hogy ez is mélyített rekeszzománc technikával készült, mégis szinte első pillantásra jelentős különbségek fedezhetőek fel. Először is, a londoni lemez nem domború, ami pedig a bizánci rekeszzománc egyik legmarkánsabb jellegzetessége. Másodszor pedig, hiányzik hátoldaláról a ráforrasztott, kis aranykerítés, mely nélkül pedig elképzelhetetlen a korona bármely rekonstrukciós modelljébe való beillesztése.³³

A harmadik táncosnő lemezének Monomakhos-koronához való tartozását végül Zombory László, 1936-ban lefolytatott kvantitatív kémiai analízissel történő vizsgálata cáfolta meg végérvényesen. Ez a vizsgálat kimutatta, hogy a Monomakhos-koronának a Nemzeti Múzeumban őrzött lemezei azonos aranytartalmú ötvözetből készültek,³⁴ melyben jelentősebb mértékű ezüst található, míg a londoni lemez anyaga ezzel szemben szinte tiszta arany. Ilyen, 99,5%-os finomságú aranylemez készítése pedig az akkori technikai lehetőségeket figyelembe véve kivitelezhetetlen lett volna a 11. században.³⁵

Ezen a különbségek összessége, a lemez megtalálásának körülményei, valamint az, hogy a vizsgált időszakban a bizánci zománc kedvelt „tárgya” volt a műtárgyhamisítóknak, azt bizonyítják, hogy egy 20. század eleji hamisítvánnyal van dolgunk, melynek mintája a Monomakhos-korona lemezei voltak. A fentebb ismertetett eltérések elsődleges oka pedig az volt, hogy készítőjének a leletet csak a kiállító teremben volt lehetősége szemrevételezni, így számos olyan részletről nem lehetett tudomása, melyeket csak egy részletes vizsgálat révén ismerhetett volna meg.³⁶

A hamisítás lehetősége azonban nem kizárólag a londoni lemez, hanem újabban az a Monomakhos-korona egészével kapcsolatban is felmerült. Az előző évszázad egyik

³¹ Kiss, 1997. 146-150.

³² Bárányiné, 1937. 40-41.

³³ Bárányiné, 1937. 40.

³⁴ Bárányiné, 1937. 48.

³⁵ Bárányiné, 1937. 40.

³⁶ Bárányiné, 1937. 41.

legjelentősebb bizantinológusa, a görög Nikolaos Oikonomides professzor tanulmányában pontokra szedve elemzi a Monomakhos-korona lemezein fellelhető rendellenességeket. Kiemeli, hogy az alakokat azonosító görög feliratokban számos helyesírási hibával találkozhatunk, míg a császár titulusa nem felel meg a korban hivatalosnak tekintett és ily módon leggyakrabban használt „basileus kai autokrator” címzésnek. Ugyancsak kritikát fogalmaz meg, az uralkodói triász által viselt jelvények egyes darabjaira vonatkozóan. Érvelése szerint a kataseista lemezeken megfigyelhető ábrázolása nyugati mintát követ, míg a lemezek készítője egyértelműen helytelenül ábrázolta Zoé császárnő lemezén a thorakion viselését. A görög professzor megemlíti továbbá azt is, hogy a két erényábrázolás közül az egyik, nevezetesen az Alázat, nem tartozik a korabeli bizánci uralkodói reprezentációhoz. Szintén hibásnak tartja az indás-madaras háttérábrázolás módját, a táncosnők lábtartását pedig olyan elemnek, mely a korban kizárólag a keleti művészeti alkotásoknál jelenik meg.

Ezen rendellenességek alapján Oikonomides egyrészt azt állítja, hogy a korona lemezei nem a császári műhelyben és nem uralkodói megrendelésre készültek, másrészt azt valószínűsíti, hogy nem is egy közép-bizánci alkotással van dolgunk, hanem egy 19. századi hamisítvánnyal. Utóbbi elképzelését egy olyan elmélettel is megpróbálja alátámasztani, mely szerint az 1848-49-es szabadságharc utáni Magyarországon a korona megfelelő eszköz lehetett a nemzeti identitás erősítésére.

Oikonomides hamisítás mellett szóló érveit azonban Kiss Etele egyértelműen cáfolta a görög történész tanulmányára válaszképp íródott munkájában. Egyrészt sorra vette a lemezek vélt rendellenességeit és minden esetben rámutatott arra, hogy bár valóban számos hibát figyelhetünk meg, de ezek a hibák távolról sem példa nélküliek a korszakból más forrásokat figyelembe véve, ily módon semmiféleképpen nem lehet újkori hamisításra következtetni belőlük. Másrészt felhívja a figyelmet arra is, hogy a magyar nacionalizmusról szóló érv sem állja meg a helyét, ugyanis a 19. századi romantikus történelemszemlélettől semmi sem állt távolabb a Bizánci Birodalom alá vazallusként betagozódó Magyarország gondolatánál. Ugyanakkor a koronán megfigyelhető egyértelmű kivitelezésbeli hiányosságok miatt egyetért azzal a gondolattal, hogy nem lehet kizárni annak lehetőségét, hogy a lemezek nem a Zeuxipposz műhelyében készültek.³⁷

A Monomakhos-koronának Magyarországra kerülésének kérdésében régóta jelen van a szakirodalomban az elmélet, mely szerint erre I. András uralkodásának idején került sor. Ezen elképzelés azon alapszik, hogy András, miután megszerezte az ország feletti hatalmat, nehéz

³⁷ Kiss, 1997. 128-150.

helyzetbe került amiatt, hogy nem álltak rendelkezésére megfelelő koronázási jelvények. A királyság korábbi lándzsáját és koronáját a Pétert másodszor is hatalomra segítő III. Henrik 1045-ben Rómába küldte, hogy ezzel is kifejezze, hogy az országot német hűbérbe vonta. Péter új jelvényei értelemszerűen nem lehettek megfelelőek András számára, hiszen azok már egyértelműen a német hűbér vállalását jelképezték volna. Hogy ezt a problémát megoldja, a magyar királynak új koronát kellett szereznie valahonnan. Koronaküldésre ebben a korban Európa három univerzális igényű nagyhatalma, vagyis a római pápa, a német császár valamint a bizánci basileus volt jogosult. A pápaság ezekben az években komoly belső problémákkal küzdött, míg III. Henrik Andrást zsarnoknak tekintette és a következő években két hadjáratot is indított Magyarország újbóli hódoltatása céljával. A magyar uralkodó így elviekben egyedül IX. Konstantinos Monomakhos császárhoz fordulhatott, aki hajlandó is volt teljesíteni a király kívánságát. Ezen gondolatmenet szerint Andrást a Monomakhos-koronával avatták fel 1047-ben. Ezzel az elmélettel találkozhatunk többek között Makk Ferenc³⁸, Székely György³⁹ és Vajay Szabolcs munkásságában⁴⁰ is. Szintén András királyt jelöli meg a korona címezettjének Olajos Teréz, de nem zárja ki a lehetőségét annak sem, hogy a fejdísz a királynénak, Anasztáziának küldött ajándék volt.⁴¹ Szintén I. András uralkodásának idejére teszi a korona Magyarországra érkezését Györffy György, aki viszont már nem foglal egyértelműen állást amellest, hogy ténylegesen ezzel történt az 1047-es szertartás.⁴² Ugyanakkor mind Moravcsik Gyula⁴³, mind Kristó Gyula⁴⁴ azt hangsúlyozta, hogy megfelelő források hiányában nem határozható meg egyértelműen a nyitraivánaki koronának sem az ország területére való kerülésének ideje és módja, sem a magyar királlyal való kapcsolata.

³⁸ Makk Ferenc: Megjegyzések I. András történetéhez. In: Uő: A turulmadártól a kettőskeresztig. Tanulmányok a magyarság régebbi történelméről. Szeged 1998. 127-130. (A továbbiakban: Makk, 1998.)

³⁹ Székely György: Koronaküldések és királykreálások a 10-11. századi Európában. Századok 118 (1984) 935-936. (A továbbiakban: Székely, 1984)

⁴⁰ Vajay Szabolcs: Az Árpád-kor uralmi szimbolikája. In: Középkori kútfontok kritikus kérdései. Szerk.: Horváth János – Székely György. (Memoria Saeculorum Hungariae 1.) Bp. 1974. 343-344.

⁴¹ Olajos Teréz: Egy felhasználatlan forráscsoport a 11. századi magyar-bizánci kapcsolatok történetéhez. In: Uő: Bizánci mozaikok: avarok, szlávok, bolgárok, magyarok: válogatott tanulmányok. Szeged. 2012. 187.

⁴² Györffy György: Az új társadalmi rend válsága. Trónküzdelmek. In: Magyarország története. Előzmények és magyar történet 1242-ig- Főszerk. Székely György. Szerk. Bartha Antal. (Magyarország története I/1.) Bp. 1984. 849.

⁴³ Moravcsik Gyula: Bizánc és a magyarság. Bp. 2003. 66-67.

⁴⁴ Kristó Gyula: A tizenegyedik század története. (Magyar Századok) Bp. 1999. 30.

Bár Andrásnak ezt a bizánci koronakérését konkrét elbeszélő források nem támasztják alá, azt mindenképpen el kell ismerni, hogy az adott történelmi helyzetben ez tűnik a logikus lépésnek a magyar király részéről. Ugyanakkor az esetlegesen Magyarországra küldött bizánci korona és a Monomakhos-korona ily módon történő azonosítása, meglátásunk szerint számos problémát vet fel. A dolgozat második felében az ezzel kapcsolatos fenntartások kifejtésével fogunk foglalkozni.

A korona és I. András koronázása

A megtalálás helye

Az első pontunk, mely a Monomakhos-korona I. András koronázásán történő alkalmazása ellen szól, a lelet megtalálási helyéhez kapcsolódik. A 11. századi magyar állam közigazgatásának speciális eleme volt a hercegség, más néven a *dukátus* intézménye, melyet éppen I. András hozott létre az ország felosztása révén annak érdekében, hogy az évtizedes trónharcok és a pogánylázadás pusztításai révén megrendült államot újra megszilárdítsa. Trónralépését követően, 1047-1048 folyamán hazahívta a száműzetését Lengyelországban töltő öccsét, Bélát, akit törvényes örökösévé nevezett ki és az újonnan kialakított, a királyság egészének egyharmad részére kiterjedő országrész élére állított.⁴⁵ A hercegi cím (*dux*) mellett kiterjedt jogkörökkel is felruházta testvérét. Béla saját udvartartással rendelkezett, szabadon kezelhette a terület birtokait és jövedelmeit, valamint ő vált az ide tartozó vármegyék haderejének vezetőjévé is. Hatalmának rendkívüli mértékét jelzi az is, hogy a herceg saját pénzt verethetett, márpedig a pénzverés joga a középkor folyamán kizárólagos felségjognak számított. Összefoglalva tehát Béla szinte önálló uralkodóként kormányozhatta a dukátust, így módon pedig az egész királyság társuralkodójának volt tekinthető.⁴⁶

A későbbi évtizedekben a hercegség intézménye ugyan nem működött folyamatosan, de a dinasztia belső erőviszonyainak illetve az állam érdekeinek függvényében több alkalommal is megjelent. Így bár I. Béla 1060-1063 közötti uralkodása alatt megszűnt, 1064-ben a Salamon és a hercegek közti kompromisszum eredményeképpen ismét felállították. Ezt követően Géza, majd Salamon bukása után László, valamint elképzelhető, hogy néhány évig Lampert is állt a dukátus élén. Legvégül Könyves Kálmán volt az, aki ezen a módon osztotta meg hatalmát öccsével, Álmos herceggel, mielőtt annak a korona megszerzésére irányuló kísérleteit megelőzve a hercegség felszámolása mellett döntött 1107-ben.

A dukátus pontos területi kiterjedése nem határozható meg egyértelműen a rendelkezésünkre álló források alapján, de a vonatkozó szakirodalom java részét egyetért abban, hogy a hercegség az ország területének körülbelül egyharmadát fedte le úgy, hogy birtokai elsősorban két nagyobb központ, Nyitra, illetve Bihar környékére csoportosultak.

⁴⁵ Kristó Gyula: A XI. századi hercegség története Magyarországon. Bp. 1974. 45-46.

⁴⁶ Makk, 1998. 142-143.

A bizánci korona lelőhelyének számító Nyitraivánka napjainkban már Nyitra város részét képezi, vagyis a kérdéses korszakban minden kétséget kizáróan dukátusi területnek számított. Ez, meglátásunk szerint már önmagában kétségesé teszi azt, hogy a korona András uralkodói jelvényei közé tartozott volna. Az elásás ténye ugyanis azt valószínűsíti, hogy a lemezek valamiféle zavaros esemény, például rablás vagy egy összecsapás eredményeképpen kerültek a föld alá. A rendelkezésünkre álló források alapján három olyan konkrét történelmi eseményt ismerhetünk, melyhez a koronának az országnak ebben a szegletében történő elrejtését kapcsolhatjuk.

Az 1050-es évek nagy részében a király és a testvére közötti viszony alapvetően harmonikus volt, így megmagyarázhatatlannak tűnik, hogy miért került volna a királyi korona a hercegi székhely közvetlen közelébe ilyen hánytartott módon. A Várkonyi jelenetet követően kialakuló viszály elviekben már szolgáltatott volna megfelelő alkalmat Bélának, hogy eltulajdonítsa bátyja koronáját és az idős királynak is, hogy valahol elrejtse azt. Azt az eshetőséget, hogy a dux volt az a személy, aki a koronát elásatta, egyértelműen kizárhatjuk, ugyanis a királyi trónért győztes háborút vívó herceg semmiképpen nem hagyta volna a királyi koronát a föld alatt porosodni, amennyiben tisztában van annak pontos lelőhelyével, hiszen az saját legitimációjának megerősítésére szolgálhatott volna, a korábban már megkoronázott unokaöccsével szemben. Szintén valószínűtlen, hogy András épp öccse székhelyének közvetlen közelében rejtette volna el koronáját, különösen annak fényében, hogy az öreg király bukását eredményező harcok elsősorban a Tisza mentén, majd Moson vármegye területén zajlottak az 1060-as év őszi hónapjaiban.⁴⁷ Tudunk továbbá olyan elméletről is, mely szerint a háborúra készülődő király még a fegyveres konfliktus kitörése előtt gondoskodott mind családjá, mind a korona biztonságáról, amikor is német szövetségeseihez küldte őket Ausztriába.⁴⁸ A Nyitra környéki lelőhely így cáfolja annak eshetőségét, hogy a korona ekkoriban veszett volna el.

Második helyen tárgyaljuk a kronológiailag legkésőbbi eseményt, mely a IV. kereszteshadjárral hozható összefüggésbe. Az eredetileg Jeruzsálem felszabadítására induló kereszties seregek 1203-1204-ben, Enrico Dandolo velencei dózse kezdeményezésére, kétszer is megostromolták és bevették Bizáncot. Bár az első győzelem mindössze egy uralkodóváltást eredményezett, amikor is az elmenekült III. Alexios helyére a vak II. Isaakios és fia, a keresztiesekkel együttműködő IV. Alexios került, a második ostrom már a keleti birodalom

⁴⁷ Makk, 1998. 151.

⁴⁸ Kristó Gyula: Magyarország története 895-1301. Bp. 2007. 122. (A továbbiakban: Kristó, 2007.)

ideiglenes megszűnését és a Latin Császárság megszületését vonta maga után. Ezen győzelmüket követő három napban a keresztesek teljesen kifosztották Konstantinápolyt.⁴⁹ Az ekkor zsákmányolt értékek többsége természetesen Európába került. Minthogy pedig a nyugatra vezető szárazföldi utak Magyarországon haladtak keresztül, törvényszerű, hogy a kincsek egy része a királyság területén is maradt. Ezt bizonyítja III. Ince pápa 1205-ben íródott levele, melyben arra kéri II. Andrást, hogy szolgáltatson vissza egy sor olyan tárgyat, melyet egy, az országon keresztülhaladó klerikustól tulajdonítottak el. Nem zárható ki tehát az sem, hogy a Monomakhos-korona csak elkészítése után másfél évszázaddal később, keresztesek, kereskedők és útonállók révén került a császári kincstárból Nyitraivánkára. Ez az elmélet egyrészt magyarázatot adna arra, hogy miért tűntek el bizonyos darabok a koronából, így például azok a trapéz alakú zárólapok, melyeket a kijevei koronákon láthatunk, másrészt arra is, hogy hogyan kerültek oda a koronától független apostol korongok.⁵⁰

A leginkább valószínű alkalmat azonban mégsem ez, hanem az András és Béla fiai által vívott háborúk szolgáltatták a lemezeknek a lelőhelyükre kerüléséhez. Béla 1063-as halálát követően, a felesége révén a német-római császár támogatását bíró Salamon ülhetett a trónra. A német csapatoknak az országból való távozását követően Béla fiai lengyel támogatással kísérelték meg az ország visszaszerzését 1064-ben. A küzdelmeket végül egy kompromisszumos megoldás zárta le. A január 20-án, Győrben megkötött szerződés keretében a hercegek elismerték Salamont királyuknak, ugyanakkor ezért cserében megkapták a dukátust, így módon egy koalíciós kormányzat került az ország élére. A király és a hercegek együttműködése ismételten megszilárdította az országot, amit kiválóan mutat az is, hogy a magyar haderőnek sikerül győzelmet aratnia az 1068-as kerlési csatában az országba betörő nomád besenyők és úzok felett.⁵¹

A koalíciós kormányzás azonban nem bizonyult tartósnak. Salamon és Géza kapcsolata Belgrád 1071-es ostromát követően megromlott. A herceg ekkor az uralkodót megkerülve kötött békét a bizánciakkal, ami egyértelmű jelzése volt annak, hogy már elég erősnek érzi magát ahhoz, hogy kísérletet tegyen a trón megszerzésére.⁵² A kettejük közti konfliktus gyorsan szélesedett és bár az ország egyházi főméltóságai, valamint Anasztázia anyakirályné által vezetett békepárt 1073-ban még sikeresen odázta el a fegyveres konfliktus kitörését, egy évvel később már semmi sem tudta megakadályozni a végleges szakítást. Az újonnan kitörő

⁴⁹ Georg Ostrogorsky: A bizánci állam története. Bp. 2003. 351-354.

⁵⁰ Deér, 2005. 110.

⁵¹ Makk, 1998. 152-154.

⁵² Makk, 1998. 171-172.

belháborúban Salamonnak német segítséggel a február 26-án vívott kemeji csatában elért kezdeti sikerét követően, a döntő ütközetet a cseh segédcsapatokat is felvonultató hercegek nyerték meg március 14-én, Mogyoródnál. Salamon kezén ezt követően csak a nyugati határszél két megyéje, Moson és Pozsony maradt. Szorult helyzetében kénytelen volt sógorához, IV. Henrikhez fordulni segítségért.

A német király helyzetét azonban számos belső és külső probléma nehezítette akkoriban. Birodalma határain belül konfliktusba keveredett Nordheimi Ottó bajor, valamint Magnus szász herceggel. Utóbbit 1073-ban elfogatta, ami az 1074-es szász felkelés közvetlen kiváltó oka lett. Mindeközben szembe kellett néznie az országát kívülről fenyegető Hódító Vilmos angol királlyal, valamint a kibontakozó investitúraharcok okán VII. Gergely pápával is. Salamonnak ebben a helyzetben olyan ajánlatot kellett tennie Henriknek, mely még ilyen körülmények között is elég csábítónak bizonyulhat ahhoz, hogy sógora felvállaljon egy magyarországi konfliktust. A magyar király végül megtette a visszautasíthatatlan ajánlatot: Amennyiben a németek segítenek visszaszerezni számára királyságát, úgy Magyarországot német hűbérbe adja. Ennek megfelelően még ugyanebben az évben meg is indult a támadás Géza ellen.⁵³

Erről az 1074-es hadjáratról tudjuk, hogy az ország belseje felé törő Henrik és Salamon előbb eredménytelenül ostromolták Nyitra várát, majd továbbhaladva egészen a Dunakanyarig vonultak, ahol aztán kénytelenek voltak visszafordulni. Kudarcuk alapvetően három okra vezethető vissza. Egyrészt a német király hűbéreseinek döntő többsége nem volt hajlandó hadaival részt venni a küzdelmekben, így a támadó sereg lényegében csak egy kisebb zsoldos egységnek volt tekinthető. Másodsorban még ez a sereg is állandó ellátási problémákkal küzdött, ugyanis a hercegek a felperzselt föld taktikáját alkalmazva fokozatosan visszavonultak a királyság középső részébe. Végezetül Géza emberei Henrik számos hadvezérét és bizalmasát is megvesztegették annak érdekében, hogy azok valamilyen módon rábírják urukat arra, hogy letegyen a hadjárat folytatásának szándékáról.⁵⁴

Fejtegetésünk szempontjából a német hadak útvonala azért lehet érdekes, mert a Nyitrától dél-keletre fekvő Tild községben, hét darab Monomakhos császár arcképével ellátott érem került elő. Ezek az éremleletek könnyedén jelölhetik a seregek vonulásának irányát. Ugyanilyen érmét találtak továbbá 1914-ben a korona lemezeinek megtalálási helyén, Nyitraivánkán is, mely település a vártól déli irányba helyezkedik el. A konkrét lelőhely,

⁵³ Székely, 1984. 884.

⁵⁴ Székely, 1984. 884-885.

vagyis a Huszár János birtokát képező Bucsány-dűlő, éppen ott terül el, ahol a Nyitrától délre húzódó dombok és az egykori erdő határai lehettek évszázadokkal ezelőtt. Ily módon ez volt az a terület, ahol a nyitrai várat észrevétlenül lehetett megkerülni úgy, hogy közben a délről esetlegesen érkező ellenséges csapatokat is idejében észre lehetett venni. Így ahogyan arra már fentebb utaltunk, az 1074-es események során történhetett meg, hogy a Monomakhos-korona birtoklója valamilyen okból kifolyólag arra kényszerült, hogy sebtében a földre rejtse az értékes kincset.⁵⁵

A fenti gondolatmenet röviden úgy foglalhatjuk össze, hogy a korona az 1074-es hadjárat során, a hercegek ellen vonuló német sereggel együtt került Nyitraiváncára. Salamon tehát „találkozhatott” a Monomakhos-koronával. Azonban, mint arra a későbbiekben részletesebben is kitérünk majd, a Salamon koronázásán alkalmazott szertartásrend ismeretében, minden kétséget kizáróan kijelenthető, hogy ez a fejdísz semmiképpen sem lehetett azonos azzal, melyet I. András fiának fejére helyeztek az 1057/58-as koronázása során. Így megállapítható az is, hogy a Monomakhos-korona 1074-ben nem lehetett a magyar királyi korona. Ebből pedig azt valószínűsíthetjük, hogy Salamon nem apján, hanem egy másik, a környezetébe tartozó személyen keresztül kerülhetett vele kapcsolatba. Ennek a személynek a meghatározásában érvelésünk következő pontja lehet segítségünkre, mely a korona rekonstrukcióján alapszik.

A korona mint női diadém

Ahogyan azt már a különféle rekonstrukciós modelleket ismertető fejezetben bemutattuk, a Monomakhos-korona esetében egy női koronával állunk szemben. Ezt támasztják alá a korszak képi forrásai, melyeken a császárnékat a stephanos alakjához hasonló, sugaras, csipkés lezárású fejdíszekkel ábrázolják, szemben a császári koronákkal, melyek a képeken mindig horizontális lezárással láthatóak.⁵⁶ Szintén a női koronaként történő azonosítást erősíti meg a Monomakhos-korona és a kijevi koronák közti egyezés, valamint az erényallegóriák értelmezése is. Bár az „Igazságosság” egyértelműen fontos eleme az uralkodói reprezentációnak a korabeli bizánci művészetben, az „Alázat” viszont már csak egy nőre vonatkoztatható.⁵⁷

Amennyiben pedig elfogadjuk azt, hogy a korona egy nő által viselt diadém volt, mely diplomáciai ajándékként érkezett a bizánci udvarból, valamint azt, hogy a kérdéses személy

⁵⁵ Kiss, 1997. 129-130.

⁵⁶ Bárányiné, 1937. 37.

⁵⁷ Deér, 2005. 228. jegyzet

valamilyen módon kapcsolatban állt Salamonnal, akkor két olyan asszony alakja jelenhet meg előttünk, aki megfelel a fenti követelményeknek. Az első a magyar király édesanyja, I. András felesége, Anasztázia királyné, míg a másik az 1058-ban, a Morvamezőn megkötött magyar-német békeszerződés értelmében Salamonhoz feleségül adott Judit volt.

Anasztázia Bölcs Jaroszláv kijevi nagyfejedelem legidősebb lányaként született. Feltehetőleg apja udvarában ismerkedett meg az akkor száműzetését töltő Andrással, akihez később feleségül ment. Házasságuk pontos időpontja vitatott, de legkésőbb 1049-ben már biztosan Magyarországon tartózkodott és elfoglalta helyét András mellett mint Magyarország királynéja. Személye és a vele érkező kíséret nagy hatással volt az András-korabeli egyházszerkezésre. Ennek ékes példája, hogy a szakirodalom többek között hozzá kapcsolja a Visegrádon létesített keleti rítusú monostor megalapítását is.⁵⁸ Fia kiskorúsága idején meghatározó szerepet vállalt az ország kormányzásában, majd később az egyik legfontosabb alakja volt a király és a hercegek között közvetíteni kívánó békepártnak. A mogyoródi csata után ő is a fia kezén maradt határszéli várakban keresett menedéket. Itt azonban rövidesen összekülönbözött Salamonnal, ezért még 1074-ben elhagyta az országot. Ezt követően az özvegy királyné az admonti apácalostorban élt egészen 1096-ban bekövetkezett haláláig.

I. András feleségével kapcsolatban két lehetőség kínálkozik arra, hogy személyét a Monomakhos-koronával összekapcsoljuk. Az 1040-es évek közepén egy kereskedelmi konfliktus elmérgesedése miatt Kijev háborút indított az akkor már IX. Konstantin által uralt Bizánci Birodalommal szemben. Ennek a háborúnak a tetőpontja volt 1043-ban az a tengeri ütközet, melynek során Monomakhos császár kihasználva a görögtűz nyújtotta technikai fölényt, illetőleg azt a szerencsés körülményt, hogy az éppen tomboló vihar komoly károkat okozott ellenfelének, megsemmisítő győzelmet aratott a Boszporuszba benyomuló orosz flotta felett. A háborút lezáró békét végül 1046-ban kötötték meg, melynek megerősítése érdekében a császár lánya feleségül ment Jaroszláv egyik fiatalabbik fiához, Vsevolodhoz.⁵⁹ A későbbi években a két fél harmonikus kapcsolata ideális időszakot teremthetett arra, hogy a bizánci diplomácia értékes ajándékokkal halmozza el a kijevi udvart.

Ahogy azt fentebb kifejtettük, a lemezeken látható táncosnők egy esküvői szertartást idézhetnek meg, így kézenfekvőnek tűnhet a gondolat, hogy a korona nászajándékként érkezhetett. A magyar történetírás András és Anasztázia esküvőjét hagyományosan 1037-

⁵⁸ Kristó, 2007. 120.

⁵⁹ Dimitri Obolensky: A Bizánci Nemzetközösség. Kelet Európa 500-1453. Bp. 1999. 275-276.

1039 körülre datálta⁶⁰, de az újabb kutatások azt valószínűsítik, hogy Anasztázia valójában András második felesége volt. A későbbi magyar király korábban feleségül vette az ekkor szintén Kijevben tartózkodó Edvárd angol herceg feleségének, Agátának a húgát, akitől Adelhaid nevű lánya született. Ez magyarázatul szolgálhat arra, hogy miért segítették az angol hercegek Andrásnak a magyar trón megszerzésére irányuló vállalkozását 1046-ban. András és Anasztázia esküvőjére így feltehetőleg 1049-ben került sor.⁶¹ Minthogy pedig ekkoriban Kijev, Bizánc és Magyarország kapcsolatai kifejezetten barátiak voltak egymással, könnyen elképzelhető, hogy a Monomakhos-korona valójában az új királynénak szánt esküvői ajándék volt.

A második lehetőség Salamon feleségének, Judit királynénak a személye. Judit 1047-ben született III. Henrik császár leányaként. A magyar történelemben játszott szerepe az 1058-as morvamezei német-magyar békekötéssel indult, melynek megerősítése érdekében eljegyezték őt a magyar király akkor még mindössze öt éves fiával, Salamonnal. Az eljegyzés mellett I. Andrásnak feltehetőleg vállalnia kellett azt, hogy Salamont teszi meg örökösének, hogy ezzel is biztosítsa a béke tartós mivoltát. 1060-ban fiatal jegyese és leendő anyósa, az özvegyen maradt Anasztázia királyné társaságában német földre menekül, ahonnan ugyancsak velük együtt tér vissza 1063-ban, hogy részt vegyen Salamonnal megkötött házasságán és kettejük koronázásán. A mogyoródi csata után követte férjét a Mosoni várba, de IV. Henrik és Salamon sikertelen hadjáratát követően hazatért Németországba, majd Salamon halálhírére követően másodszor is megházasodott.

Judit azáltal hozható kapcsolatba a Monomakhos-koronával, hogy ismerünk egy bizánci küldöttséget, amely 1049-ben járt III. Henrik udvarában és számos értékes tárgyat nyújtott át a német uralkodónak. Mivel tudjuk azt is, hogy a küldöttség általunk ismert ajándéklistája nem teljes, valamint – ahogyan azt korábban kifejtettük – tudjuk azt is, hogy a német uralkodó által megfogalmazott „pax in terra” gondolat egyértelmű kifejeződését fedezhetjük fel a diadém lemezein látható ábrázolásokban, így elképzelhetőnek kell tartanunk azt, hogy a Monomakhos-korona az említett küldöttség egyik fő ajándéka volt Henrik számára. Ezáltal megalapozottá válik az elmélet, mely szerint a korona a német udvar érintésével és az onnan származó Judit közvetítésével jutott el Magyarországra.⁶²

⁶⁰ Braun László: Egy királyi házasság és előzményei. A XI. század első felének dinasztikus kapcsolatai a Kijevi Rusz és a Magyar Királyság között. In: Acta Academiae Beregsasiensis. XI. (2012) 1. 16.

⁶¹ Vajay Szabolcs: Még egy királynénk...? I. Endre első felesége. In: Turul. 72 (1999) 1-2. sz. 21.

⁶² Kiss, 1997. 157.

Az Egbert-ordó alkalmazása Magyarországon

Az utolsó és egyben legerősebb érvet, mely a Monomakhos-koronának I. András koronázásán történő alkalmazása ellen szól, úgy kaphatjuk meg, ha kísérletet teszünk magának az 1047-es koronázási szertartásnak a rekonstrukciójára. Tekintve, hogy a kora Árpád-kori királykoronázási szertartásokról vajmi keveset tudunk a források hiányos volta miatt, kénytelenek vagyunk közvetett úton közelíteni a megoldáshoz. Fejtegetésünk során elsődlegesen a 11. századi magyar történelemre vonatkozó elbeszélő forrásokra valamint a korszakból ismert európai ordószövegekre támaszkodhatunk. Ugyanis míg előbbieket útmutatást nyújtanak arra vonatkozólag, hogy az egyes uralkodók felavatási ceremóniái során milyen jelvényeket alkalmazhattak, addig az ordószövegek arról tájékoztatnak, hogy a különféle insigniumokat melyik szertartásrendeknél alkalmazták. Az ily módon történő összevetés által pedig közelebb kerülhetünk annak a kérdésnek a megoldásához, hogy az adott uralkodó – jelen esetben I. András – koronázásakor melyikkel kell számolnunk.

Az uralkodói insigniumok vizsgálata azért is kiemelt fontosságú, mert a középkori jogfelfogás szerint a különféle reprezentációt szolgáló tárgyak nem pusztán szimbolikusan jelentették meg viselőjük hatalmát, hanem egyszersmind azonosak is voltak vele.⁶³ Ugyanakkor fontos különbséget tenni az egyes jelvények között aszerint, hogy azok az államot, a király egyéni hatalmát, vagy a dinasztikus jogfolytonosságot képviselik. A téma szakirodalmában nagyrészt konszenzus van arra vonatkozólag, hogy Magyarországon a 11. század során még nem volt használatban egy olyan konkrét korona vagy más uralkodói jelvény, mely a királyság egyetlen és kizárólagos jelképe lett volna, ellentétben a későbbi évszázadokkal, amikor ezt a szerepet a Szent Korona töltötte be. Így bár a krónikás, illetve hagiografikus irodalomból tudjuk azt, hogy a magyar királyokat egytől egyik megkoronázták, nincs bizonyos ismeretünk arról, hogy az István halálát követően kibontakozó trónharcokban egymást váltó uralkodók, vagyis Péter, Aba Sámuel illetve I. András által viselt jelvények honnan származtak.

Mielőtt rátérnénk a koronázási szertartások vizsgálatára, érdemes lehet röviden áttekinteni mindazt, amit a korszak egyes magyar uralkodóinak felavatásáról tudunk. Az első királyavatási szertartást a történeti szakirodalom minden kétséget kizáróan Szent Istvánhoz kapcsolja. Az ezredfordulón lezajló koronázás a keresztény magyar állam megszületésének időpontja is egyben. Eltérő elméletek léteznek arra vonatkozólag, hogy a szertartás során

⁶³ Gerics József: A magyarországi királykoronázás szertartásáról az 1050-es években. In: Uő: Egyház, állam és gondolkodás Magyarországon a középkorban. (METEM 9.) Bp. 1995. 124. (A továbbiakban: Gerics, 1995.)

Istvánnak átadott jelvények II. Szilveszter pápától vagy az államalapítás évei alatt Rómában tartózkodó III. Ottó császártól származnak. Ezen kérdés megválaszolása jelen dolgozatnak nem lehet feladata, ezért ezzel kapcsolatban mindössze annyit érdemes kiemelni, hogy a két fő, uralkodói függetlenséget szimbolizáló insignium a korona és a lándzsa volt, melyek közül az utóbbi volt a reprezentáció szempontjából a fontosabb. Ez az összeállítás alapvetően megegyezik a korabeli német illetve lengyel gyakorlattal, amit kiválóan példáz Anonymus Gallus leírása arról a szertartásról, amely ugyancsak 1000-ben zajlott le a lengyelországi Gnesenben. Ennek során a lengyel fejedelem, Boleszló koronát és a birodalmi Szent Lándzsa másolatát kapta a hozzá látogató császártól.⁶⁴

Azt, hogy a lándzsa István regnálása idején is a királyság jelvényének számított, mindenekelőtt Ademar Cabannensis krónikájának C-kéziratából tudjuk, de ugyancsak ezt támasztja alá az 1968-as nagyharsányi éremlelet, valamint a koronázási palást is. A dénárok kibocsátását valószínűsíthetően a koronázáshoz kapcsolhatjuk. Előlapjukon egy szárnyas lándzsát tartó kéz látható, „lancea regis” körirattal, míg a hátlayan egy templomábrázolás, egy bizonytalan olvasatú négybetűs szöveg illetve a „regia civitas” felirat látható.⁶⁵ Az 1031-ből származó koronázási paláston látható ábrázoláson István király kezében egy lándzsát tart, mely keletkezési idejéből fakadó hitelessége révén szintén komoly bizonyíték a lancea regis létezésére vonatkozóan.⁶⁶

A lándzsa koronával szembeni elsőbbségének gondolata főképp a 11. század első felének eseményeiből levont következtetéseken alapszik. Mert ugyan nem tudjuk azt, hogy Péter királyt 1038-ban István felségjelvényeivel ruházták fel, vagy újakat csináltatott magának, de feltehető, hogy Péter koronáját Aba Sámuel megszerezte az 1041-es hatalomátvétel során. Ennek a koronának azonban semmiképpen nem volt legitimáló ereje, hiszen Abát a külföld egészen haláláig trónbitorlónak tekintette.⁶⁷ Később pedig, amikor Péter német segítséggel ideiglenesen visszaszerzi a trónt és Magyarországot császári hűbérbe ajánlja, a korabeli német felfogás szerint a lándzsának a magyar uralkodótól való elvétele az az aktus, amely az ország függetlenségének tényleges elvesztését és a birodalomnak való alávetését szimbolizálja.⁶⁸ Évtizedekkel később szintén ezt a felfogást tükrözi VII. Gergely pápának Salamonnak címzett

⁶⁴ Tóth Zoltán: A Hartvik-legenda kritikájához. Bp. 1942. 51-52. (A továbbiakban: Tóth, 1942.)

⁶⁵ Kristó, 2007. 95.

⁶⁶ Gerics József – Ladányi Erzsébet: A birodalmi szent lándzsa és Szent István lándzsája. In: Gerics József: Egyház, állam és gondolkodás Magyarországon a középkorban. (METEM 9.) Bp. 1995. 43-47.

⁶⁷ Székely, 1984. 935.

⁶⁸ Tóth, 1942. 57-61.

levele is, amelyben megfeddi a magyar királyt a német hűbér vállalása miatt és felhívja a figyelmét arra, hogy a császár 1045-ben is Rómába küldte vissza a felségjelvényeket. Az, hogy a levél szövege a lándzsát említi első helyen egyértelműen jelzi annak kiemelt szerepét a jelvény együttesben.⁶⁹

I. András 1047-es koronázásáról mindössze annyit tudunk biztosan, hogy az a pogánylázadást túlélő három püspök közreműködésével történt. A Péter és Aba által viselt jelvények a fentebb ismertetett körülmények miatt nem álltak rendelkezésére, illetve az ország függetlenségének hangsúlyozására azok már nem is lehettek alkalmasak. Ezért a király, hogy saját hatalmát legitimálni tudja, István relikviáit kezdte el kerestetni, ami azt mutatja, hogy az 11. század közepére megjelenik az a felfogás a korabeli magyar államelméletben, hogy a mindenkori király az államalapítóra kell, hogy visszavegye hatalmát, valamint az, hogy az előd által viselt jelvények képviselik az uralkodói legitimitációt.⁷⁰ Andrással kapcsolatban fontos még megemlíteni a Tihanyi apátság alapítólevelét, melyben az uralkodó magát úgy jellemzi, mint a „legkeresztényebb jogartviselő” király. Ez a részlet egyértelműen kifejezi, hogy András korában a jogar, a sceptrum jut kiemelt szerephez az uralkodói reprezentációban.

Salamon első koronázása rendkívüli jelentőségű szerepet tölt be a kutatásban. Ennek oka, hogy ez az egyetlen olyan szertartás, melyről elbeszélő források alapján megállapítható, hogy konkrétan melyik ordó alkalmazásával zajlott. A 14. századi krónikaszerkesztmény közlése szerint a gyermek Salamon koronázásakor Béla herceg arra kérte a klerikusokat, hogy fordítsák le számára a latin nyelvű énekeket. Amikor pedig értesült róla, hogy az „esto dominus fratrum tuorum” annyit tesz, mint hogy „Légy ura a te testvéreidnek...” nagy haragra gerjedt. Ebből a jelenetből messzemenő következtetéseket lehet levonni a szertartás menetét illetően. Az idézett imarészlet ugyanis az „Omnipotens det tibi” kezdetű imából származik, amely többek között szerepel az angolszász eredetű Egbert-, vagy más néven Dunstan-ordóban. Ezt a szertartásformát bizonyíthatóan ismerték Európának ebben a szegletében is, hiszen egy 12. századi krakkói püspöki pontifikálé tartalmaz három imádságot az ordóból, melyek közül az egyik éppen az említett „Omnipotens det tibi” kezdetű. Továbbá, ahogyan azzal még részletesebben is fogunk foglalkozni, Szent István nagyobb legendája is tartalmaz részleteket ebből a szertartásrendből.⁷¹ Ez önmagában természetesen még nem

⁶⁹ Tóth, 1942. 62-64.

⁷⁰ Gerics József – Ladányi Erzsébet: Királyeszmény – Szent István – Európa (Szent István királlyá avatási szertartásának honi jelentősége és európai háttere). In: Levéltári szemle. 54 (2004) 2. sz. 7. (A továbbiakban: Gerics-Ladányi, 2004.)

⁷¹ Gerics, 1995. 125.

bizonyító erejű, hiszen a kérdéses ima megtalálható a lombard ordó szövegében is. A krónikának egy másik jelenete azonban segítséget nyújt számunkra abban, hogy ezt a problémát megoldjuk.

A Várkonyi jelenetként ismert történetben a már súlyosan beteg András király annak érdekében, hogy biztosítsa fia számára a trónt, magához hívatta öccsét, Bélát. A herceg elé két párnán felkínálja a királyi hatalmat jelképező koronát és a dukátus korabeli jelvényét, a kardot azzal, hogy válasszon közülük. Béla már korábban értesül arról, hogy András a választással valójában csapdát állít neki, hiszen ha a koronát választja, akkor a szobában rejtőzködő katonák azonnal megölnék őt, így életét féltve a kard mellett dönt. Eme történetnek fejtegetésünk szempontjából való legfontosabb mondanivalója az, hogy az 1050-es években a kard nem tartozott a királyi felségjelvények közé. Ebből kifolyólag minden olyan szertartásrendet ki kell zárunk, melyben a kardot az uralkodói insigniumok közé sorolják. Minthogy pedig a lombard ordóban a kardnak kiemelt szerep jut, az egyetlen lehetséges megoldás az Egbert-ordó marad.⁷²

Az angolszász ordónak az 1058-as koronázási szertartáson történő alkalmazását valószínűsíti még egy körülmény. Az Egbert-formula szövegében ugyanis kiemelt szerep jut az ótestamentumi uralkodók alakjának. Így a felkenés során egy ószövetségi eredetű antifónia hallható, míg a jogar átadásakor elhangzó áldások Dávid jogarát és Salamon békét hozó uralkodását idézik fel. Végezetül a hódoláskor a koronázásra összegyűlt nép a Bibliában Salamonra elhangzott „Vivat rex N. in sempiternum” éljenzést ismétli. Tekintve, hogy András udvarában az ókori zsidó királyok tisztelete rendkívül élénk volt, elképzelhető, hogy a király gyermekeinek – Salamonnak és Dávidnak – a névadása is az Egbert-ordó szövegezésével kapcsolható össze.⁷³

A Salamon koronázásán alkalmazott szertartásrend ily módon történő meghatározása után a következő felmerülő kérdés törvényszerűen az, hogy mikor és hogyan jutott el az angolszász rendtartás a Magyar Királyságba. A vonatkozó szakirodalom egymástól nagy mértékben különböző elméletekkel szolgál erre vonatkozólag. Felmerült a gondolat, hogy az ordó magyarországi alkalmazása valamilyen módon az András uralkodása alatt a magyar udvarban élő száműzött angol hercegekkel lehet összefüggésben.

Vasbordájú Edmund halálát követően Knut dán király szerezte meg az Anglia feletti uralmat a 11. század elején. A halott király gyermekeit, Edmundot és Edwardot Svédországba

⁷² Gerics, 1995. 126-128.

⁷³ Gerics, 1995. 131-132.

küldte azzal a kéréssel, hogy a svéd király gondoskodjon a Wessex-dinasztia örököseinek haláláról. A svéd király ehelyett azonban továbbküldte a gyermekeket, akik – bár száműzetésük pontos útvonala vitatott – valószínűleg Bölcs Jaroszláv kijevi udvarában kerültek kapcsolatba a szintén száműzetését töltő Andrással. 1046-ban pedig, ahogyan azt már korábban is említettük ott voltak a magyar trón megszerzésére induló hercegek kíséretében és a következő évtizedet a királyi udvarban töltötték egészen 1057-ig, amikor is Hitvalló Edwárd, látva, hogy saját maga már aligha fog fiú utódot nemzeni hazahívta a két testvér közül még életben lévő Edwardot, hogy az örökösevé tegye.⁷⁴

A gondolat, hogy az angolszász szertartás szövege az Angliából már csecsemőként elkerült hercegek útján érkezett volna, meglehetősen valószínűtlen. Ugyanakkor közvetett úton már lehetett benne szerepük. Az 1050-es években elhúzódó angol-német-magyar tárgyalások zajlottak a leendő örökös, Edward hazajuttatásáról. Ezen tárgyalások során angol részről kulcsszerep jutott Ealdred worcesteri püspöknek. Tekintve, hogy ezek az egyeztetések csak azt követően hoztak tényleges eredményeket, hogy Salamon és Judit eljegyzése által sikerült normalizálni a német-magyar kapcsolatokat, megállapítható, hogy Ealdred nagy valószínűséggel tevékeny részt vállalt az említett megegyezés tető alá hozásában is. Tudjuk róla továbbá azt, hogy németországi látogatásaira magával vitte a korbéli liturgikus szövegek egyik legnagyobb gyűjteményét, a Pontificale Romano-Germanicum egy másolatát, valamint azt is, hogy a Szentföldre vezető zarándoklata során áthaladt Magyarországon is. Elviekben tehát lehetséges, hogy az Egbert-ordó, vagy legalábbis annak bizonyos részletei az ő közvetítő tevékenysége révén honosodtak meg a magyar gyakorlatban.⁷⁵ Ennek azonban ellentmondani látszik elsősorban az, hogy ilyen átvételekre általában akkor szokott sor kerülni, amikor jelentős számú klerikus érkezik az adott országból és kapcsolódik be új hazájának egyházi életébe. Ilyen mértékű angol egyházi hatásról azonban nem tudunk az 1050-es évek Magyarországon. Ismerünk azonban ilyet a X. századi német területeken, amikor I. Ottó első feleségének, Editnek a kíséretében egyházi személyek tömegei menekültek el a dán invázió miatt Angliából.⁷⁶

A fentiekhez kapcsolódóan érdemes egy rövid kitérést tennünk az I. András-kori egyházszervezés kérdésére is. A Kijevből hazatérő Vazul-fiak, hogy az ország feletti uralmat

⁷⁴ Laszlovszky József: Angolszász hercegek a 11. századi Magyarországon. In: Bárány Attila-Laszlovszky József-Papp Zsuzsanna: Angol-magyar kapcsolatok a középkorban. I-II. Bp. 2011. I. 41.

⁷⁵ Laszlovszky József: Angolszász koronázási ordó Magyarországon. In: Bárány Attila-Laszlovszky József-Papp Zsuzsanna: Angol-magyar kapcsolatok a középkorban. I-II. Bp. 2011. I. 96-109.

⁷⁶ Tóth, 1942. 69.

Péter ellenében saját maguk számára biztosíthassák, kezdetben a Vata-féle mozgalom törekvései mellé álltak. A pogánylázadás szinte teljes egészében szétzúzta a István-i egyházszerkezetet, melyet jól példáz az, hogy mindössze három püspök élte túl az 1046-os eseményeket. A romokból aztán I. András tevékenységének eredményeképp rövid időn belül újjászerveződött a hazai egyház. A pogánylázadás azonban közvetett módon mégis jelentős változásokat idézett elő az ország egyházszerkezetében. Ugyanis míg István idején a papság vezető rétegét túlnyomó többségét a német és itáliai területekről érkezett klerikusok adták, addig Andrásnak a császárral való konfliktusa miatt nem volt lehetősége arra, hogy ebben a kérdésben is az államalapítót kövesse. Uralkodása idején elsősorban francia, vallon és lotharingiai területekről érkezett papok alkották az egyházi elitet, akik közül a legjelentősebb Liedvin bihari püspök volt, akit András azzal bízott meg, hogy kutassa fel István király felségjelvényeit.⁷⁷ A francia egyházi hatás mértékét jól mutatja a tihanyi bencés kolostor megalapítása 1055-ben valamint az, hogy ebben az időben terjed el Magyarországon Szent Ányos kultusza. Közelebbről vizsgálva azonban megállapítható, hogy ez a Magyar Királyság egyházpolitikájának mindössze az orientációját változtatta meg, a koncepcióját nem. Ugyanis az állam függetlenségének megőrzése érdekében mind István, mind András arra törekedett, hogy egyházszerkezési tevékenységében a német vagy bizánci irányvonalak melletti elköteleződés helyett, inkább az említett hatalmaknak pusztán névlegesen alárendelt államokra, így Velencére, illetve Lotharingiára és Oroszországra támaszkodjon.⁷⁸ Ennek az István-i koncepciónak a továbbélése azt jelzi, hogy András uralkodása idején szintén nem beszélhetünk erős, Bizáncból érkező egyházi hatással. Márpedig, ha a magyar király a koronáját a basileustól nyerte volna, az mindenképpen együtt járt volna egy, legalábbis névleges alárendeltségi viszony vállalásával. Egy ilyen kapcsolat pedig törvényszerűen maga után vonta volna a görög kereszténység megerősödését Magyarországon.

Visszatérve az angolszász ordó eredetkérdésre, ugyancsak a 11. század közepi átvétel ellen szól az, hogy már Szent István koronázása során számos olyan elemmel találkozhatunk, mely azt valószínűsíti, hogy első királyunk felavatása is az Egbert-ordó szerint ment végbe.

Az első ilyen elem a felségjelvények vizsgálata során tűnik elő. Az Egbert-ordó a jogart, a botot, illetve a sisakot nevezi uralkodói insigniumként. Ezek közül a sisak az, amely magyarázatra szorul. A szertartás során ezt a püspök helyezi a király fejére. Eme egyértelmű egyházi közreműködésből tudhatjuk, hogy itt valójában egy felül zárt, úgynevezett

⁷⁷ Makk Ferenc: Magyar külpolitika (896-1196) (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 2.) Szeged 1996. 69-70.

⁷⁸ Váczy Péter: A korai magyar történet néhány kérdéséről. Századok. 92 (1958) 267-272.

sisakkoronával van dolgunk.⁷⁹ Ilyen koronaábrázolással találkozhatunk István egyik érméjén is.

Ahogy azt már korábban említettük István másik fontos koronázási jelvénye a lándzsa volt. Olyan ordószöveget azonban nem ismerünk, amelyben a lándzsa megjelenne. Mivel azonban ezek a rendtartások megfogalmazásukban a minél nagyobb fokú általánosságra töreksenek, megállapítható, hogy a lándzsa megfeleltethető a botnak vagy a bakulusnak. Mivel pedig valószínű, hogy egy újonnan alakult keresztény monarchia és annak uralkodója a felségjelvények mellett azoknak használatára való útmutatást is kapott, ezért megállapítható, hogy István koronázása egy olyan szertartásrend szerint kellett, hogy végbemenjen, amely már az ezredforduló előtt használatos volt Nyugat-Európában. Összességében öt ilyen rendtartást ismerünk a X. századból. Ezek közé tartozik a Widukind 936-os koronázásról írt leírása, az Erdmann-ordó és annak közeli rokona, a Ratold-ordó, az Edgar angol király 973-as koronázásán alkalmazott, Ethelred-ordó néven is ismert szertartásrend, illetve a már említett Egbert-ordó, mely az angol emigrációval érkezett Németországba.⁸⁰ Ezek közül, a bakulus alkalmazása révén ezúttal is az utóbbi tűnik a legvalószínűbb megoldásnak.

Ugyancsak az István-kori alkalmazást látszik bizonyítani az Egbert-ordóban megjelenő hármas ígéret, amelyről biztosan tudjuk, hogy elhangzott II. Konrád 1024-es koronázásán is. Az uralkodó által elmondott szöveg tartalmazza az igazságos bíraskodás és a haza békéjének megőrzésére tett fogadalom mellett, az egyház, az árvák és az özvegyek védelmét, valamint a vétkezők irányában tanúsított kegyelmet. Tulajdonképpen ez az általunk ismert legkorábbi királyi ígéretszöveg, mely a későbbi koronázási eskük előzményének tekinthető. Minthogy ez a hármas fogadalom lényegében megegyezik azzal, ami Szent István Nagyobbik Legendájában is elhangzik az államalapító király szájából a koronázást követően.⁸¹

Utolsó érvünk arra vonatkozóan, hogy már István koronázása is az Egbert-ordó szerint ment végbe, visszakanyarodik a nagyharsányi dénárlelethez. Az ezen látható lándzsát nyújtó kéz a király mennyei investitúrájának kifejezése, valamint az angolszász ordó egyik imádságának képszerű ábrázolása is egyben.⁸²

Amennyiben a fentiek alapján elfogadjuk azt, hogy mind István, mind Salamont ezen szertartás szerint avatták fel, az meglátásunk szerint azt valószínűsíti, hogy I. Andrásnak az említett két király felavatása közé eső koronázása is hasonlóan történhetett. Ezt támasztja alá

⁷⁹ Tóth, 1942. 68.

⁸⁰ Tóth, 1942. 73-75.

⁸¹ Tóth, 1942. 79-83.

⁸² Gerics-Ladányi, 2004. 5-6.

az 1047-ben megkoronázott uralkodó kínos precizitása abban, hogy minden tekintetben megfeleljen az istváni örökségnek, valamint azt is, hogy a Salamon koronázásán alkalmazott szertartás kiválasztása egészen biztosan az idős király személyes döntése volt. András idősebbik fia ugyanis azáltal vált kinevezett trónörökössé, hogy a korábbi törvényes örökös, a dukátust birtokló Béla herceg elé helyezték. Egy ilyen helyzetben rendkívül fontos kellett, hogy legyen a szertartás formai pontossága, hiszen a legapróbb hiba is alkalmat szolgáltatott volna a duxnak és híveinek arra, hogy kétségbe vonják Salamon legitimációját. Vagyis valószínűtlen, hogy András egy teljesen új formula használata mellett döntött volna örökösének hatalmának megalapozásakor.⁸³

Eme gondolatmenet folytatva és figyelembe véve András azon törekvését, hogy saját hatalmát István jelvényeivel erősítse meg, ugyancsak valószínűtlenné teszi azt is, hogy fia felavatásához egy másik koronát használt volna akkor, amikor a saját jelvénye is rendelkezésére állt volna ehhez. Különösen elképzelhetetlen ez abban az időszakban, amikor a Várkonyi jelenet tanúsága szerint már egyértelműen a korona válik az uralkodói hatalom reprezentációjának elsődleges eszközévé. Márpedig Salamon koronázása nem történhetett a felül nyitott Monomakhos-koronával, lévén az Egbert-ordó sisakkoronát követel meg. Ahogyan azt pedig már korábban kifejtettük, a bizánci korona elásására még a legkorábbi becslések szerint is Salamon első koronázását követően került sor. Ebből következően végleg kizárható annak lehetősége, hogy I. András 1047-es koronázása a Monomakhos-koronával történt volna.

⁸³ Gerics-Ladányi, 2004. 7.

Összegzés

Az eddigiekben ismertettük a korona lemezeinek fizikai jellemzőit, illetve a rajtuk látható ábrázolások lehetséges jelentéseit, valamint megismerhettük továbbá a korona körül kibontakozó vitás kérdéseket. Utóbbiak közül kiemelt helyet foglal el a hazai szakirodalomban a lemezek Magyarországra kerülésének problémája, illetve a koronának I. András királlyá avatási szertartásához való kapcsolódásának elmélete. Elemzésünk eredményeit három fő pontban foglalhatjuk össze.

Elsőként meg kell állapítanunk, hogy az Oikonomides professzor által felvetett újkori hamisítás teóriája nem állja meg a helyét annak fényében, hogy a lemezeken fellelhető hibák és rendellenességek nem példa nélküliek a bizánci művészet ezen korszakából ránk maradt tárgyi és írott forrásokon. A koronát ily módon továbbra is 11. századi alkotásnak kell tekintenünk, de ugyanakkor a császári megrendelést már nem kezelhetjük hasonló tényként.

A Monomakhos-korona női diadémként történő rekonstrukciója, illetve ehhez kapcsolódóan a korona politikai programjának meghatározása, azt valószínűsíti, hogy a fejdísz kijevi vagy német területek érintésével, valamelyik század közepi királyné – Anasztázia vagy Judit – révén érkezett a magyar udvarba.

Végezetül pedig amiatt, hogy a 14. századi krónikakompozíció révén azonosítani tudjuk a Salamon 1058-as koronázásán alkalmazott szertartásrendet, továbbá, hogy Tóth Zoltán és Gerics József munkássága meggyőzően támasztja alá azt, hogy már István felavatása is az Egbert-ordó szerint ment végbe, azt kell valószínűsíteniünk, hogy I. András koronázása is az említett ordószöveg alkalmazásával kellett történni. Mivel pedig a nyílt Monomakhos-korona nem felel meg az angolszász szertartásrend előírásainak, nagy bizonyossággal kijelenthető, hogy az András fejére helyezett diadém nem lehetett azonos a nyitraivánkai koronával. Ily módon, utóbbinak a Magyarországra érkezésének időpontjának és módjának pontos meghatározása, a megfelelő források hiányában, továbbra is a hazai történelemtudomány egyik megoldásra váró problémájának számít.

Bibliográfia

- Bárányné Oberschall Magda: Konstantinos Monomakhos császár koronája. (Archaeologica Hungarica 22.) Bp. 1937.
- Braun László: Egy királyi házasság és előzményei. A XI. század első felének dinasztikus kapcsolatai a Kijevi Rusz és a Magyar Királyság között. In: Acta Academiae Beregsasiensis. XI. (2012) 1. 9-18.
- Deér József: A magyarok Szent Koronája. (Insignia Regni Hungariae – Historia Incognita) Bp.-Máriabesenyő-Gödöllő 2005. 110-116.
- Dimitri Obolensky: A Bizánci Nemzetközösség. Kelet Európa 500-1453. (Varia Byzantina 3.) Bp. 1999.
- Franz Bock: Das Ungarische Nationalmuseum in Pest. In: Mitteilungen der K.u.K. Centralkommission. Wien. 1867. 80-118.
- Georg Ostrogorsky: A bizánci állam története. Bp. 2003.
- Gerics József – Ladányi Erzsébet: A birodalmi szent lándzsa és Szent István lándzsája. In: Gerics József: Egyház, állam és gondolkodás Magyarországon a középkorban. (METEM 9.) Bp. 1995. 43-50.
- Gerics József – Ladányi Erzsébet: Királyeszmény – Szent István – Európa (Szent István királlyá avatási szertartásának honi jelentősége és európai háttere). In: Levéltári szemle. 54. évf. (2004) 2. sz. 3-14.
- Gerics József: A magyarországi királykoronázás szertartásáról az 1050-es években. In: Uő: Egyház, állam és gondolkodás Magyarországon a középkorban. (METEM 9.) Bp. 1995. 121-132.
- Györffy György: Az új társadalmi rend válsága. Trónküzdelmek. In: Magyarország története. Előzmények és magyar történet 1242-ig- Főszerk. Székely György. Szerk. Bartha Antal. (Magyarország története I/1.) Bp. 1984. 835-888.
- Hóman Bálint – Szekfű Gyula (Szerk.): Egyetemes történet: négy kötetben. A középkor története. 2. köt. 1935-1937.
- Jánoska Amália: Monomakhosz-korona. In: Magyar Művelődéstörténeti Lexikon. Középkor és kora újkor. Főszerk. Kőszeghy Péter. VII. Bp. 2007. 459-460.
- Kádár Zoltán: Quelques observations sur la couronne de l'empereur Constantin Monomaque. In: Folia Archaeologica 16 (1964) 113-124.
- Kiss Etele: Új eredmények a Monomachos-korona kutatásában? Folia Archaeologica 46 (1997) 125-164.

- Kristó Gyula: A tizenegyedik század története. (Magyar Századok) Bp. 1999.
- Kristó Gyula: A XI. századi hercegség története Magyarországon. Bp. 1974.
- Kristó Gyula: Magyarország története 895-1301. Bp. 2007.
- Laszlovszky József: Angolszász hercegek a 11. századi Magyarországon. In: Bárány Attila-Laszlovszky József-Papp Zsuzsanna: Angol-magyar kapcsolatok a középkorban. I-II. Bp. 2011. I. 41-62.
- Laszlovszky József: Angolszász koronázási ordó Magyarországon. In: Bárány Attila-Laszlovszky József-Papp Zsuzsanna: Angol-magyar kapcsolatok a középkorban. I-II. Bp. 2011. I. 91-113.
- Lovag Zsuzsa: Monomakhos-korona. In: Korai Magyar Történeti Lexikon. (9-14. század). Főszerk. Kristó Gyula. Szerk. Engel Pál – Makk Ferenc. Bp. 1994. 466.
- Makk Ferenc – Szádeczky-Kardoss Samu: Bizánci-magyar kapcsolatok. In: In: Korai Magyar Történeti Lexikon. (9-14. század). Főszerk. Kristó Gyula. Szerk. Engel Pál – Makk Ferenc. Bp. 1994. 111-113.
- Makk Ferenc: Magyar külpolitika (896-1196) (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 2.) Szeged 1996. 80-94.
- Makk Ferenc: Megjegyzések I. András történetéhez. In: Uő: A turulmadártól a kettőskeresztig. Tanulmányok a magyarság régebbi történelméről. Szeged 1998. 127-142.
- Moravcsik Gyula: Bizánc és a magyarság. Bp. 2003.
- Olajos Teréz: Egy felhasználatlan forráscsoport a 11. századi magyar-bizánci kapcsolatok történetéhez. In: Uő: Bizánci mozaikok: avarok, szlávok, bolgárok, magyarok: válogatott tanulmányok. Szeged. 2012. 184-191.
- Robin Cormack: Művészet ez egyáltalán? In: A bizánci diplomácia. Szerk.: Jonathan Shepard – Simon Franklin. (Varia Byzantina 11.) Bp. 2006. 299-322.
- Székely György: Koronaküldések és királykreálások a 10-11. századi Európában. Századok 118 (1984) 905-949.
- Timothy Dawson: The Monomachos Crown – Towards a Resolution. In: Byzantina Symmeikta. 19 (2009) 183-193.
- Tóth Zoltán: A Hartvik-legenda kritikájához. Bp. 1942.
- Váczy Péter: A korai magyar történet néhány kérdéséről. In: Századok. 92 (1958) 265-345.

- Vajay Szabolcs: Az Árpád-kor uralmi szimbolikája. In: Középkori kútfőink kritikus kérdései. Szerk.: Horváth János – Székely György. (Memoria Saeculorum Hungariae 1.) Bp. 1974. 339-373.
- Vajay Szabolcs: Még egy királynénk...? I. Endre első felesége. In: Turul. 72. évf. (1999) 1-2. sz. 17-23.
- Varga Gábor: Ungarn und das Reich vom 10. bis zum 13. Jahrhundert. Das Herrscherhaus der Árpáden zwischen Anlehnung und Emanzipation. (Studia Hungarica 49.) München 2003. 118-127.